

CURS 1

Incursiuni privind cercetarea științifică

1. CERCETAREA ȘTIINȚIFICĂ ÎN ȘTIINȚELE PSIHOLOGICE

1.1 Etapele procesului de cercetare

Orice cercetare pornește de la o problemă de cercetare. Problemele de cercetare pot fi sugerate de anumite goluri în literatura existentă într-un anumit domeniu de cercetare, de teme insuficient abordate, de anumite dezbateri teoretice sau de diverse aspecte practice din contextul social. Scopul unei cercetări constă în enunțarea cât mai precisă a întrebărilor, colectarea dovezilor factice, interpretarea și analiza datelor și formularea concluziilor. Din acest punct de vedere, *cercetarea psihologică* este un proces de cunoaștere științifică ce-și propune observarea și măsurarea comportamentelor umane în scopul descrierii, explicării și predicției acestora (Curelaru, 2003). Orice cercetare, inclusiv cea din științele psihologice, operează cu următorii termeni: *model*, *concept*, *teorie*, *ipoteză*, *metodologie* și *metodă*, iar cercetătorul are sarcina de a specifica care este modelul, conceptele sau teoriile pe care se sprijină studiul său, de a descrie metodele utilizate și de a clarifica procedura de lucru cu acestea (*vezi* tab. 1).

Tabelul 1. Termenii esențiali utilizați în cercetare

Denumirea termenului	Înțelesul termenului
Modelul	Un cadru general care oferă o perspectivă asupra realității sociale (ex. <i>behaviorismul</i> , care definește orice comportament în termeni de „stimul” și „răspuns” sau <i>interacționismul simbolic</i> , focalizat pe modalitățile de folosire a înțelesurilor simbolice în relațiile interpersonale).
Conceptul	O idee bine precizată, care derivă dintr-un model dat (ex „stimul - răspuns” – behaviorism, „definirea situației”, „mască socială” – interacționismul simbolic). Conceptele furnizează niște moduri de abordare a lumii, esențiale în definirea unei probleme de cercetare.
Teoria	Un set de concepte folosite în definirea și/sau explicarea unor fenomene. Teoria oferă un cadru pentru înțelegerea fenomenului și o bază pentru descoperirea unei modalități de organizare a ceea ce este cunoscut. Teoriile au valoare explicativă și predictivă.
Ipoteza	O propoziție testabilă.

Metodologia	O abordare anume folosită în studiul unor probleme supuse cercetării.
Metoda	O tehnică specifică de cercetare potrivită modelului, teoriei, ipotezei și metodologiei.

Preluat, cu anumite adaptări, după D. Silverman, *Interpretarea datelor...*, Polirom, Iași, 1993/2004, p.19.

● **Identificarea problemei de cercetare.** În general, toate cercetările pornesc de la o problemă de cercetare care necesită un răspuns la întrebările – *ce se întâmplă, cum și de ce?*

● **Revizuirea dovezilor disponibile.** S-ar putea ca problema dată să fi fost deja cercetată, să fi fost studii care au legătură cu subiectul cercetării și care se pot dovedi folositoare. Astfel, se trece în revistă bibliografia, se analizează problema prin discuții cu specialiști sau diverse persoane competente din domeniu, se consultă rapoarte ale cercetărilor la această temă. Se selectează articole din diverse reviste de specialitate și se sortează conform importanței și relevanței pentru tema cercetată – cele care vor fi citite în primul rând sau cărora li se vor acorda mai multă atenție. Niciodată nu vom reuși să citim *tot* ce s-a publicat la tema care ne interesează, dar nu trebuie să ignorăm lucrările cele mai importante din domeniu.

● **Clarificarea și precizarea problemei de cercetare.** Următoarea etapă necesită clarificarea și precizarea problemei ce urmează să o investigăm și identificarea unor dimensiuni ale cercetării¹. Uneori s-ar putea să ne confruntăm cu faptul că problema care ne interesează implică anumite aspecte care nu sunt tocmai „cercetabile” (cf McQueen și Knussen. 2002/2006). Cât de importante nu ar fi aceste aspecte ale cercetării, mai rezonabil ar fi să renunțăm, dacă resursele disponibile nu ne sunt folositoare sau suficiente pentru investigarea acestora. Astfel riscăm să producem o explicație caricaturală a fenomenului investigat.

● **Întocmirea unui plan (a unui design de cercetare).** Odată clarificată problema, este necesară elaborarea unui plan în care specificăm cum urmează să colectăm și să interpretăm datele, ce metode de cercetare vom folosi, care sunt constrângerile și limitele studiului. Pe lângă *ce* trebuie făcut e necesar de justificat și *de ce* trebuie procedat astfel și *cum* va fi realizat studiul (Davies, 2006/2010). În cercetarea calitativă planul inițial se ajustează ulterior în funcție de evoluția cercetării.

● **Realizarea cercetării.** La această etapă trebuie să ținem cont de resursele disponibile pentru culegerea datelor și de o serie de dificultăți ce pot apărea și anume, dificultatea contactării respondenților, imposibilitatea de a avea acces la unele date de teren, menținerea implicării participanților, nedorința participanților de a colabora cu cercetătorii etc. Un prim contact cu terenul de studiu, primele observații, discuții spontane ne ajută să prevedem aceste dificultăți pentru a nu fi luați pe nepregătite ulterior.

● **Interpretarea rezultatelor.** Și la această etapă ne putem confrunta cu o serie de probleme: deseori datele culese nu ne pot oferi un răspuns satisfăcător la întrebarea sau întrebările puse inițial și atunci suntem nevoiți să repetăm cercetarea sau să revizuiem design-ul acesteia.

● **Diseminarea rezultatelor cercetării.** Rezultatele cercetării trebuie aduse la cunoștința publicului larg și a comunității științifice – printr-un raport de cercetare, un articol într-o revistă de specialitate sau o comunicare în cadrul unei conferințe științifice,

prin care se evidențiază semnificația datelor, noutatea lor în plan științific, în ce fel se relaționează cu cercetările și datele obținute anterior etc.

1.2 Cercetarea *dinspre* teorie

O serie de probleme de cercetare pot fi identificate în domeniul cunoașterii teoretice. În acest caz, se inventariază, cât mai exhaustiv posibil, lucrările pe o anumită temă de cercetare (procedură numită metaanaliză). Cercetarea *dinspre* teorie pleacă de la un cadru teoretic și metodologic precis, prin care se delimitează liniile directoare, esențiale în culegerea de date. Poate fi vorba de lărgirea cunoașterii într-un anumit domeniu, rezolvarea unui conflict teoretic, testarea unei teorii în diverse contexte culturale sau verificarea unor ipoteze.

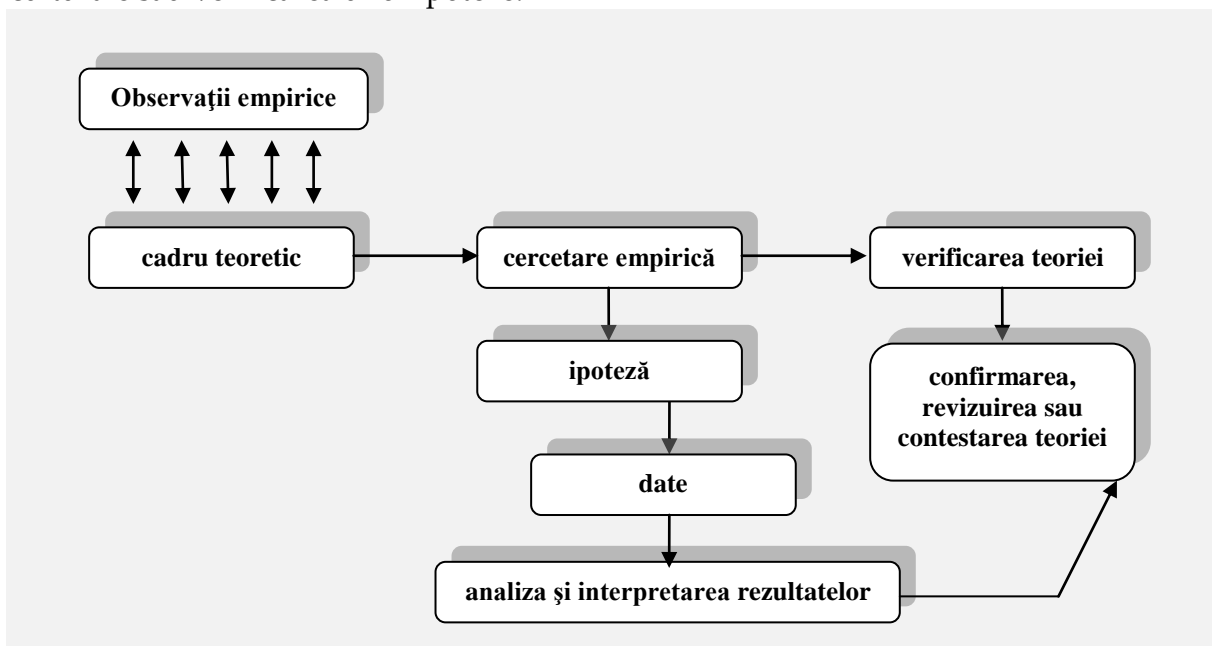

Figura 1. Cercetarea *dinspre* teorie

Astfel, ne putem întreba, în ce măsură tezele *teoriei credinței într-o lume dreaptă*², elaborată de Melvin J. Lerner în 1966, având la bază observații asupra contextului american (*cadru teoretic*), sunt valabile în diverse contexte socioculturale (*verificarea teoriei*). Cui atribuie astăzi, de exemplu, tinerii, responsabilitatea pentru situația nefericită a altora. Tind ei să creadă că „*fiecare primește ceea ce merită și merită ceea ce primește*”? Logica cercetării *dinspre* teorie este una a verificării.

1.3 Cercetarea *spre* teorie

Alte probleme de cercetare pot fi delimitate pornind de la analiza realității sociale, cercetarea empirică fiind o sursă pentru construcția unei noi teorii. Cei angajați într-un asemenea tip de cercetare se ocupă de dezvoltarea unei teorii pornind de la datele culese, printr-un proces continuu de descoperire. În acest caz, cercetătorul pleacă de la observarea unei porțiuni din realitatea socială, căreia vrea să-i dea o explicație științifică și să o încadreze într-un model teoretic.

Să admitem că ne interesează cum se manifestă și cum se explică solidaritatea socială, pornind de la analiza unui caz concret – *inundațiile din vara anului 2010*³. Observații sistematice, participative sau neparticipative, interviuri cu persoanele

sinistrate și cu cele care oferă ajutor celor afectați de inundații, campanile sociale de mobilizare a populației – pot fi surse de date pentru construcția unui model explicativ. Identificarea unor regularități și tipuri comportamentale în manifestarea solidarității sociale permite conceptualizarea și teoretizarea acestui fenomen.

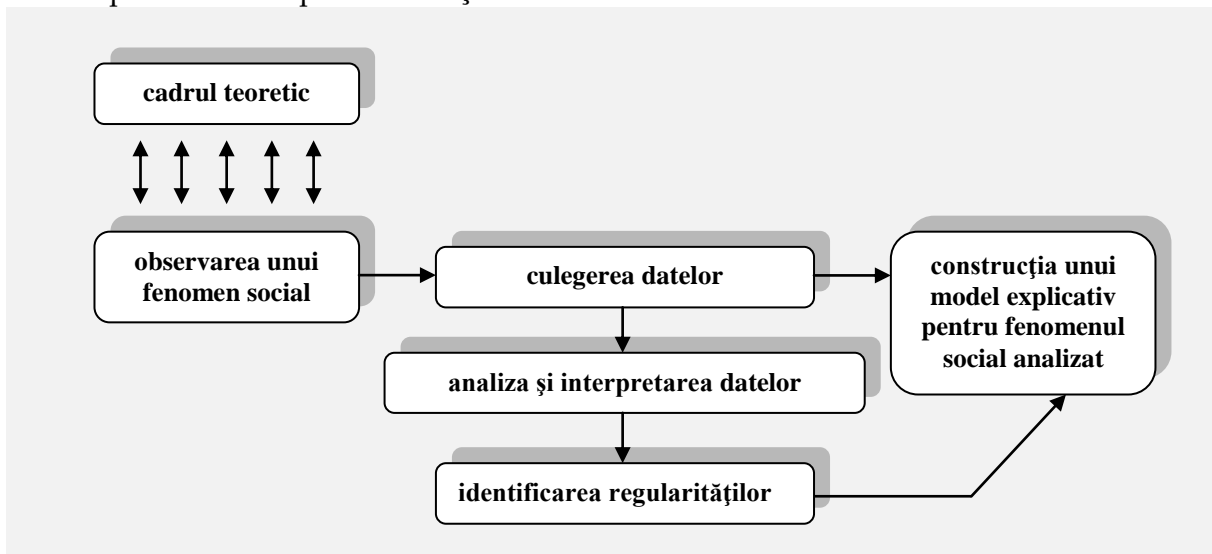

Figura 2. Cercetarea spre teorie

Unele cercetări pot origina din experiența trăită de cercetător. Este cazul lui Serge Moscovici, psiholog social francez de origine română. Ideile sale, care au revoluționat psihologia socială, au fost inspirate din realitatea românească. Interesul său pentru psihologia mulțimilor, reprezentările sociale sau minoritățile active s-au născut din experiența sa de militant social și comunist în ilegalitate din România interbelică (Neculau, 2002). Un alt psiholog francez, Bernard Rime, mărturisește că interesul său pentru cercetarea emoțiilor sociale a apărut odată cu rememorările despre exodul masiv al populațiilor evreiești din Belgia și nordul Franței, atunci când diviziile naziste au invadat peste noapte aceste regiuni, în mai 1940: „Născut la sfârșitul acestui război, am cunoscut ca toți cei din generația mea, o copilărie marcată de reamintirea momentelor critice ale acestui episod care, pentru actorii săi era cel mai rău lucru ce li se întâmplase vreodată. Fiecare adunare de familie – și erau săptămânale – oferea prilejul unei reamintiri colective a acestor evenimente tragice. Iar noi copii, asistam la reamintirea rituală, o ascultam cu fascinație și ne întrebam în tăcere care erau motivele pentru care aceleași istorisiri erau mereu și mereu reluate”. Logica cercetării *spre teorie* este una a descoperirii.

1.4 Cercetarea acțiune

Problemele de cercetare pot origina și din diverse aspecte practice ale mediului organizațional. Cercetarea acțiune este un un tip de cercetare organizațională, care presupune diagnosticarea problemelor și implementarea acțiunilor de reducere sau eliminare a acestora, concomitent cu monitorizarea schimbărilor sociale induse. Procesul de schimbare și intervenție socială prin intermediul cercetării acțiune presupune o colaborare între cercetător și subiecții cercetării și implicarea activă a acestora în procesele de schimbare organizațională. Modelul *cercetării acțiune* (vezi fig. 3), propus de Kurt Lewin, constă în *diagnoză* (analiza problemelor și formularea ipotezelor) și *intervenție* (prin care ipotezele sunt testate direct în procesele de schimbare socială).

Figura 3. Cercetarea acțiune

Cercetarea acțiune are câteva caracteristici (Chelcea, 2003):

- are în principal o finalitate practică, nu teoretică;
- este situațională, în sensul că vizează diagnoza unei probleme în contextul ei specific și se urmărește rezolvarea ei în contextul dat;
- presupune colaborarea cercetătorului cu actorii sociali în diagnoza problemelor și participarea nemijlocită a actorilor sociali în desfășurarea cercetării;
- este evaluativă, toți cei implicați în cercetare evaluează continuu rezultatele schimbărilor produse;
- nu își propune să ajungă la generalizări, ci să găsească o soluție pentru problemele pe care le întâmpină un grup sau o colectivitate.

În cercetarea-acțiune, scrie S. Chelcea (2003), cercetătorul are rolul de inițiator al schimbărilor sociale. Spre deosebire de alte tipuri de cercetări, în care cercetătorul ascunde scopul adevărat al prezenței sale într-o organizație sau într-un grup social, în cercetarea acțiune este recunoscut deschis scopul investigației, iar cercetătorul își asumă „rolul activ de agent al schimbării”. Scopul principal al acestor cercetări este îmbunătățirea activităților și implementarea de către cercetător, în colaborare cu participanții cercetării, a unor procedee mai performante⁴. Schimbarea este concepută de „jos în sus”, punctul de vedere al participanților la studiu este hotărâtor.

2. ESENȚA INTERDISCIPLINARITĂȚII

Specialiștii în științele socio-umane, afirmă I. Marková (2003/2004) sunt cei care au creat, deseori artificial și fără a-și da seama, frontiere între domeniile academice. Tradițiile umane, scrie cercetătoarea cehă, ghidate adesea de interese politice și teritoriale, determină constrângerea ideilor noastre în cămașa de forță a unor discipline îngust definite, împiedicându-ne în acest mod să vedem fenomenele sociale din diferite perspective și prin prisma multiplelor realități de care aparțin. În aceeași ordine de idei, C. Enăchescu (2005) observă că deși fragmentarea domeniilor de cunoaștere științifică a dus la rezultate remarcabile, în planul mentalității științifice a produs o gravă și profundă criză de cunoaștere și de înțelegere: „Oamenii de știință de astăzi nu se mai înțeleg, nu mai pot comunica între ei. Nu numai cei din domenii științifice diferite, ci chiar și cei care sunt înscriși în sfera aceleiași științe. Asistăm la o profundă stare de alienare a comunicării și înțelegerii datorită ultraspecializării tematiche în cadrul aceluiași domeniu al științei” (p.150). Și M. Billig pleda într-un interviu⁵ pentru transcenderea granițelor disciplinare, spunând că cercetătorii trebuie să citească cât mai mult și cât mai

divers: „[cei] care se rezumă doar la a citi în interiorul disciplinei lor, vor vedea cum imaginația li se restrânge din ce în ce mai mult; poți descoperi lucruri extraordinare în afara curentului dominant de opinie, profitând și de pe urma altor discipline academice” (p.138). Drept consecință a ultraspecializării, cercetătorul modern, nu mai abordează obiectul cunoașterii științifice în toată totalitatea sa, mai scrie Enăchescu (2005), ci numai un anumit aspect al acestuia; el aprofundează numai o „temă” legată de „obiectul” cercetării și nu obiectul în totalitatea sa. Nu trebuie să vedem în „frontierele științelor particulare”, fenomene de „ruptură”, susține cercetătorul român, ci, dimpotrivă, de „continuitate”. Aceste tendințe de continuitate sunt vizibile, mai ales, în cercetarea calitativă, unde parcelarea disciplinară tinde să dispară (Chelcea, 2005).

Perspectiva interdisciplinară se înfățișează ca un mod de „a gândi sintetic și global”, ca rezultat al unui act de reflecție intelectuală, capacitatea unei viziuni de ansamblu, cuprinzătoare, dar mai ales este un tip de gândire creatoare (Enăchescu, 2005). În această ordine de idei considerăm că interdisciplinaritatea nu trebuie văzută doar ca un concept la modă, ci ca o necesitate – această colaborare între cercetători permite să se depășească limitele restrânse ale compartimentelor disciplinare și asigură transferul de modele teoretice și metodologice din disciplinele conexe, oferind posibilitatea de a descoperi dincolo de granițele unei științe particulare și, implicit, o cunoaștere mai nuanțată a fenomenului studiat. Mai mult, inovația în cercetare se produce, deseori, tocmai prin eliberarea de principiile rigide ale unui background disciplinar.

¹ Veți vedea că în cercetările calitative ipotezele nu se formulează de la început, la fel ca în cercetările cantitative, ci pe parcursul avansării în cunoașterea fenomenului. Cercetarea calitativă debutează cu precizarea unor întrebări, nu cu o ipoteză.

² *Teoria credinței într-o lume dreaptă* a fost formulată de Melvin J. Lerner (1966). Autorul consideră că oamenii au nevoie să creadă că trăiesc într-o lume dreaptă, în care fiecare primește ceea ce merită și merită ceea ce primește, deoarece această credință îi permite individului să-și perceapă mediul în care trăiește ca fiind unul stabil și ordonat. Această judecată, scrie autorul, poate conduce la insensibilitate în fața suferinței altora, astfel victimele fiind învinovățite pentru circumstanțele nefericite în care se află la un moment dat.

³ În iunie 2010, mai multe localități din Republica Moldova au fost afectate de ploi torențiale. Cele mai afectate au fost localitățile din raionul Hâncești.

⁴ Mai jos vedeți etapele unei posibile cercetări – acțiune în mediul universitar, propusă de S. Chelcea (2004):

- profesorul constată că rezultatele la examenul de la disciplina pe care o predă sunt slabe;
- în colaborare cu studenții, profesorul, care își asumă rolul de cercetător, încearcă să definească problema, colectând un număr cât mai mare de opinii de la studenți;
- se construiește un sistem de categorii a opiniilor în baza semnificației acestora;
- cercetătorul se documentează în legătură cu existența unor studii pe aceleași probleme sau probleme asemănătoare și formulează un set de ipoteze;
- organizează un *brainstorming* cu studenții pentru a evalua ipotezele;
- împreună cu aceștia prin negocieri succesive, selectează ipotezele și strategiile de acțiune, sunt consultați și factorii de decizie din facultate (decan, secretar științific etc.);
- implementarea soluțiilor și evaluarea schimbărilor produse;
- redactarea unui studiu de caz.

⁵ Interviu cu M. Billig, profesor la Loughborough University, realizat de C. Tileagă pe 22 aprilie 2002, publicat în *Psihologie socială*, nr.10, 2002, pp. 136-145.